

14. Bir Şair, Âlim ve Devlet Adamı Olan Antepli İbrahim İbn Bâli'nin Hikmet-Nâme'sinde Yer Alan Hayvan Adları¹

Ali ŐEYLAN²

APA: Şeylan, A. (2024). Bir Şair, Âlim ve Devlet Adamı Olan Antepli İbrahim İbn Bâli'nin Hikmet-Nâme'sinde Yer Alan Hayvan Adları. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (42), 211-229. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13975397>

Öz

On üç bin beyitlik büyük bir mesnevi olan *Hikmet-nâme* [telif tarihi: Hicrî 893 (Milâdî 1488)]'nin müellifi İbrâhim İbn Bâli, eserinin “Fî zikri'l-hayvânâti's-sâ'ire ve't-ţâyire” adlı bölümünde, evcil ve yabanî hayvanları, kuşları, böcekleri ve türlü haşerati anlatır. Ayrıca eser boyunca hikâyelerde, kıssalarda, nüktelerde de hayvan adları çokça geçmektedir. Müellif bu hacimli eserde; dünya işlerinin hâl ve durumunu, bir de kendi anlayış ve ifadesiyle dile getirmeyi hedefler, büyük bir sıkıntı ve eziyet sonucunda meydana getirdiğini dile getirir. Hayatı hakkında yalnızca eserinden hareketle birtakım bilgilere ulaşabildiğimiz İbrâhim İbn Bâli, eserinde hem kendi döneminin hem de önceki dönemlerin klasik kaynaklarından alıntılarını yanı sıra gördüklerine, duyduklarına da yer vermiştir. İbrâhim İbn Bâli; tarih, din, astroloji, hayvan ve bitki bilimi, tıp, coğrafya başta olmak üzere, birçok konuda bilgi sahibi olduğunu bu eserde ispatlamıştır. Eserinde Süryani tarihi, Türk ve genel İslam tarihi, tarihin seyrini değiştiren sultanlar, devlet adamları ve tarihî olaylar, dünya ve ahiret hayatı, kıyametin merhaleleri, Deccal, Dabbetü'l-arz, Mesih konularında geniş bilgilere yer vermiş; bu bilgileri, ayetler, hadisler, hikmetli kıssalar ve sözlerle desteklemiştir. *Hikmet-nâme*, muhtevası itibariyle ansiklopedik bir eser olmasının yanı sıra insana, insan hayatına, ölüm ve ötesine, dünyanın vefasızlığına, devleti idare edenlerin nasıl olması gerektiğine dair yol göstermelere de geniş ölçüde yer veren dinî ve ahlakî bir nasihatnâme hüviyeti de taşımaktadır. Eserden öğrendiğimize göre kendisi aynı zamanda bir siyaset adamıdır. Bu makalede, bir Şair, âlim ve devlet adamı olan Antepli İbrâhim İbn Bâli ve eseri üzerinde durulacak, kitapta hem müstakil bir başlık altında hem de çeşitli konular anlatılırken isimleri zikredilen hayvan adları tespit edilerek bir sözlük dizini olarak verilmiştir.

Anahtar kelimeler: İbrâhim İbn Bâli, *Hikmet-nâme*, Hayvan Adları, 15. Yüzyıl, Memlûk.

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu makale "İbrahim İbn Bâli-Hikmet-nâme 150b-300a (İnceleme-Metin-Dizin)" isimli doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin, Oran: 24

Etik Őikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 25.07.2024-**Kabul Tarihi:** 20.10.2024-**Yayın Tarihi:** 21.10.2024; DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13975397>

² **Hakem Deęerlendirmesi:** İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Beykent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Assist. Prof., İstanbul Beykent University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature (İstanbul, Turkey), **eposta:** aseylan@beykent.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0003-4815-1150>, **ROR ID:** <https://ror.org/03dcvf827>, **ISNI:** 0000 0000 9013 6155

Animal Names in the *Hikmet-Nâme* of Antepî İbrahim İbn Bâlî, a Poet, Scholar and Statesman³

Abstract

İbrâhim İbn Bâlî, the author of *Hikmet-nâme* [copyright: 893 Hijri (1488 AD)], a great masnavi of thirteen thousand couplets, in the section of his work called "Fî zikri'l-ḥayvânâti's-sâ'ire ve't-tâyire", It describes domestic and wild animals, birds, insects and various insects. In addition, animal names are frequently mentioned in stories, parables and jokes throughout the work. This voluminous work; It aims to express the state of affairs in the world with its own understanding and expression, and it is created as a result of great distress and torment. İbrahim İbn Bâlî, about whose life we can only obtain some information based on his work, included quotes from the classical sources of both his own period and previous periods, as well as what he saw and heard. İbrahim İbn Bâlî; In this work, he proved that he was knowledgeable on many subjects, especially history, religion, astrology, animal and plant science, medicine and geography. In his work, he included extensive information on Assyrian history, Turkish and general Islamic history, sultans who changed the course of history, statesmen and historical events, life in this world and the afterlife, stages of the apocalypse, antichrist, dabbetü'l-arz, and messiah; He supported this information with verses, hadiths, wise stories and sayings. In addition to being an encyclopedic work in terms of its content, *Hikmet-nâme* also has the identity of a religious and moral advice book that includes extensive guidance on humans, human life, death and beyond, the fickleness of the world, and how those who govern the state should be. As we learn from the work, he is also a politician. In this article, İbrahim İbn Bâlî of Antep, a poet, scholar and statesman, and his work will be focused on, and the animal names mentioned in the book both under a separate title and while explaining various topics are identified and given as a dictionary index.

Keywords: İbrâhim İbn Bâlî, *Hikmet-nâme*, Animal Names, XV. Century, Memluk.

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography.

Similarity Report: Received - Turnitin, Rate: 24

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 25.07.2024-**Acceptance Date:** 20.10.2024-**Publication Date:** 21.10.2024; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.13975397>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Tarihî metin çalışmalarında, kimi zaman çeşitli sorunlarla karşılaşıldığı bilinmektedir. Müellifin tespit edilemeyişi, varlığı bilinen eserin bulunamayışı, nüsha farklılıklarının fazla oluşu, üzerinde çalışılmakta olan metnin tek olması ve bir kısmının okunamayacak derecede silik yahut yıpranmış oluşu, bu sorunlara örnek olarak verilebilir. Antepli İbrâhim İbn Bâlî ve eseri ile ilgili öne sürülebilecek en önemli sorun ise, hem kendisi hem de eseri hakkında bugüne kadar, klasik hiçbir kaynakta -şuara tezkireleri de dâhil- herhangi bir bilgiye rastlanılmamış olmasıdır. Bunun farklı sebepleri olabilir. Örneğin şair; Memlûk sahasında yaşamış, klasik tarzda şiir yazıp bir divan tertip etmemiştir (Yazar, 2006-9).

Bizce İbrâhim İbn Bâlî'nin Memlûk Sultanı Kayıtbay'ın elçisi olması, o dönemde başta hac yolu güvenliği sorunu ve Cem Sultan vakası olmak üzere birkaç farklı gerekçeden gergin olan Osmanlı-Memlûk münasebetleri, iki ülke arasında ortalama altı yıl süren savaşlar da klasik tarzda şiir yazıp bir divan tertip etmemesine sebep teşkil etmiş olabilir. Zira müellifin şairliği kadar, devlet adamlığı da dikkate değerdir. Ancak, şimdiye kadar hiçbir kaynakta elçiliği ile ilgili herhangi bir bilgiye de ulaşılabilmiş değil. Dolayısıyla, gerek müellif gerekse 15. yüzyılda yazılmış en hacimli ikinci mesnevi olan *Hikmet-nâme* hakkında ne söylenecekse, ancak eserinden hareketle söylenebilir:⁴

1. Antepli İbrâhim İbn Bâlî'nin Hayatı

İbrâhim İbn Bâlî, *Hikmet-nâme*'de (Eserin adı, bundan sonra yapılacak alıntılarda HN olarak yazılacaktır.) Melikü'l-Eşref Ebû Nâsır Kayıtbay'a intisap ettiğini, Cem Sultan vakasından dolayı sultanın emriyle barış elçisi olarak II. Bayezid'e gönderildiğini, bir süre Osmanlı topraklarında dolaştığını, İstanbul'da II. Bayezid tarafından iyi karşılandığını belirtmektedir:

HN 2976. Bu bende hâzret-i şâhib-celâle

Ki varmışdum 'alâ vecche risâle

HN 2977. Çomışdum başı ol devletlü pâyâ

Yüzüm sürmüşdüm ol y'rde türâba

HN 2978. Ki ya'ni hâzret-i hâkân-ı devrân

Şeh-i deyyâr Sultân Bâyezid Hân

HN 2979. Meger ol sâye-yi Bârî Hudâ' yı

Getürüp hâkdân ben hâk-pâyı

HN 2980. Baña i' zâz ü ikrâm eylemişdi

Hıtâ vü hayr ü in'âm eylemişdi

HN 2981. 'İnâyet 'ayn-ıla kılmışdı melhûz

Dağı dürlü nevâle-y-ile maḥzûz.

Klasik edebiyatta hemen her şairin bir mahlası vardır. Osmanlı şehzade ve sultanları dahi mahlas kullanırken İbrâhim İbn Bâlî mahlas kullanmaz, eserinde Antepli olduğunu şöyle belirtir:

⁴ Eser üzerinde iki kişi doktora tezi olarak çalıştı: 1. ALTUN, Mustafa, İbrâhim İbn-i Bâlî'nin *Hikmet-nâmesi* (1b-149a), İ.Ü. nüshası, Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin, İstanbul, 2003 (Basılmamış doktora tezi). 2. ŞEYLAN, Ali, İbrâhim İbn-i Bâlî, *Hikmet-nâme* (149b-300a), İ.Ü. nüshası, Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin, İstanbul, 2003 (Basılmamış doktora tezi).

- HN 2781. Şu şehristân ki şehri-i mevlidümdür
Ebâ 'en cedd maķâmum maķbûbumdur
- HN 12739. Tavattun 'tmiş-idüm ' Ayn-tâb'ı
Maķâm 'dinmiş-idüm ol me' âbı
- HN 12740. Göñül v 'rüp güline bağına anuñ
Bırakmışdum bu cânı bağına anuñ
- HN 12741. Çekerdüm balı-içün her belâsın
İçerdüm nûş-içün niş ü cefâsın.

Ancak doğum tarihi ile ilgili bir bilgi mevcut değildir. Antep'te ilim tahsiline başlamış, daha sonra Mısır'a gitmiş ve öğrenimine orada devam etmiştir (Yakar, 2000-153). Bu sırada Sultan Kayıtbay'a intisap ettiğini, daha sonra II. Bayezid'e elçi olarak gönderildiğini, İstanbul'da dolaştığını anlatır. Hatta sadece İstanbul'a değil, Bursa'ya da gittiğini, buradaki kaplıcalarda yıkandığını dahi haber verir:

- HN 5676. Meger bir şehir vardır Rüm ilinde
Adı Bursa durur halkuñ dilinde
- HN 5677. Çıkar ol şehir içinde niçe çeşme
Ki her biri bağışlar nûr çeşme
- HN 5678. Olardan biri ' ayn-ı kapluca
Ne şavukdur ne hõd issidür ol
- HN 5679. Ki bir hâmmâm ' aynıdur Hudâ'dan
Yapılmış bir bünyâd mâ-mezâdan
- HN 5680. Sebîlu' llâhdur ol ' ayn-ı dâfik
Levcu' llâh yunar anda hâlâyık
- HN 5681. Varuban ol pıñarı görmişem ben
Hem ol hâmmâm içine girmişem.

Eserinde, Memlûk sultanlarının hayatlarını kronolojik olarak anlattığı bölümde, Melik Zâhir'in torunu Sultan Seydî Osman'ın oldukça kısa süren saltanatından bahsederken onun devrine erdiğini, sultan Dimyat'a defnedildiğinde orada bulunduğunu, bir nice devran onunla arkadaşlık ettiğini söylemektedir. Melik Mansur Seydî Osman, sultan olduğunda yirmi yaşına yaklaştığına ve H. 857'de vefat ettiğine göre bu tarih, İbn Bâlî'nin gençlik zamanlarına denk düşmüş olmalıdır:

- HN 12396. Hem ol şâh-zâdeye ben bende irdüm
Çomışlar ' âkıbet Dimyât'a gördüm
- HN 12397. Anuñla hem-dem oldum niçe devrân
İrişdi aña dañı emri-i Yezdân
- HN 12378. Diyâr-ı Mısır'a olıcağ pād-şâh ol
Yakın olmışdı yigirmi yaşa ol
- HN 12395. Melik Zâhir torunu Seydî ' Oşmân
Bir ay u hem toķuz gün oldu sulţân.

Şair ve devlet adamı olan İbrâhim İbn Bâlî, eserinden anlaşıldığına göre pozitif bilimlerin yanı sıra İslam ilmine de son derece vakıf bir âlimdir. Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiği, dönemin genel temayülüne uygun olarak dinî bilgilere hâkim olduğu, duygu ve düşüncelerinin Kur'ân-ı Kerîm'den ve hadislerden beslendiği kolaylıkla söylenebilir. Eserde, pek çok ayet ve hadisi Arapça olarak yazmış, söylediklerinin şevâhidi olarak bu iki kaynağı göstermiştir.

İbrâhim İbn Bâlî, eserinin Hatîmetü'l-Kitâb bölümünde, ömrünü *Hikmet-nâme*'yi yazma uğrunda sarf ettiğinden bahseder, yaşlı yüreğiyle her dem âh çektiğinden şikâyet eder. Bu da bize, adı geçen mesnevinin uzun yıllar süren bir çalışmanın ürünü olduğunu ve müellifin kitabı bitirdiğinde artık yaşlanmış bulunduğunu göstermesi bakımından önemli bir bilgidir:

HN 12678. Bu 'ömr-i nâzenini eyledüm şarf

Ki yazdum bu divâna bir niçe harf

HN 12718. Bu yaşlu yüregümden taşra her-gâh

Çıkar derd-ile bir bi-ih̄tiyâr âh.

Zira yine kitabın sonunda, eğer ömrü yeterse bir Fetih-nâme yazmak istediğini zikreder. Bu bilgiler ve şimdiye kadar böyle bir esere rastlanmaması İbn Bâlî'nin yazmayı düşündüğü eseri yazamamış olabileceğini göstermektedir:

HN 12458. Eger mühlet v're 'ömrüñ zamânı

Amân 'de ecel v're amânı

HN 12459. Yazam şâh nâm-içün bir fetih-nâme

Ki 'âlem ehline ola 'allâme.

Doğum tarihi gibi, soyu, ailesi ve doğal olarak ölümü hakkında da eserde herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak Faruk Demirtaş, 'Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar' adlı makalesinde bize çok kıymetli bir bilgi vermektedir. Demirtaş, Ankara Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi'nde yapmış olduğu çalışmalarda, konuyla ilgili vesikalar ortaya koymuş, 'Kayılara Dair Muhtelif Vesikalar' alt başlığında şu bilgiyi vermiştir: Cemâat-i Kayı Hassa-i Pâdişâh (Tapu, 244, 952 =1545), Karye-i Kayı, tımar-ı İbrâhim İbn Bâlî (24 hâne) (Demirtaş, 1948-614). Araştırmacının Balı diye okuduğu kişi eğer İbrâhim İbn Bâlî ise bu bilgi, şimdiye kadar müellif hakkında eski kaynaklardan edindiğimiz ilk bilgi olabilir.

Hüseyin Özdeğer'in 'Onaltıncı Asırda Ayıntab Livası' adlı eserinde, birkaç yerde Bâlî ismi geçmiştir. Kitapta, Timâr-ı Bâlî (s. 340, 341, 480) 1543, 1574 tarihleriyle yer almış, ayrıca Mezre'a-ı Tekfur-virânı adlı bölgede Timâr-ı Hüseyin veled-i Bâlî (s.341), Mahalle-i İbn Küre'de Mescid-i Bâlî (s.123) ve Vakf-ı Mescid-i Bâlî der Ayıntab (s. 170) kayıtları düşülmüş, İbrâhim İbn Bâlî ismine ise rastlanmamıştır (Özdeğer, 1988). Bununla beraber bahsedilen Bâlî ailesinin İbrâhim İbn Bâlî'nin ailesi, Hüseyin'in ise kardeşi olabileceği düşünülebilir.

İbrahim İbn Bâlî, kitabın sonunda hayatıyla ilgili kısa; fakat çarpıcı bilgiler verir. Örneğin yine Hatîmetü'l-Kitâb bölümünde doğduğu yerden söz ederken mutsuz ve karamsardır:

HN 12741. Çekerdüm balı-içün her belâsın

İçerdüm nûş-içün niş ü cefâsın

Eserin başka bir yerinde Halep Emiri Yeşbeg'in ölümünden dolayı derin üzüntüye gark olduğunu anlatır. Bu son beyitlerden, şairin ahiri ömründe pek çok sıkıntı çektiği açıkça anlaşılmaktadır. O, hayatının bu sıkıntılı dönemini biraz da Emir'inin ölümüne bağlar.

Müellif, eserinin sonunda bir dilekte bulunur:

HN 12679. Murādum bu durur bunca emekden

Bu dīvānı cihānda söylemekden

HN 12680. Dile geldükçe dünyāda bu nāme

Gele şāh-ı cihān hayrla nāma

HN 12681. Ki yazılıp okındukça bu tomar

Ola ʿālemde şāh adına tezkār

HN 12682. Diledükce sözi bu dāstānuḡ

Ḳala dillerde ismi pādīşānuḡ

HN 12683. Çü kalmaz kimseye bu mülk-i fānī

Ḳala şāhuḡ cihān içre nişānı

HN 12684. Gide devr ü gʻçe çaḡı zamānuḡ

Unıdılmaya ismi resmi anuḡ

HN 12685. Bizim-çün dahı bir ehl-i maʿānī

Laʿilla okıya sebʿ ü'l-me-ānī

HN 12686. Yazup nazm ʾden-içün bu kitābı

Okıya süreyi ümmülʿl-kitābı

HN 12687. Diyeler işidenler bu makāli

ʿAleyke rahmetullāh İbn Bālī

İbrâhim İbn Bâlî, nihayet okuyucusuna doğrudan seslenir, “Dualarınızda bizi unutmayınız, dünyada hayırla kalınız.” der:

HN 12689. Unutmaḡuz duʿādan gitmişüz biz

Cihānda hayr-ıla āsān kaluḡ siz.

2. *Hikmet-nâme*

Yukarıda da belirtildiği gibi, İbrâhim İbn Bâlî'nin bugüne kadar elimize geçen tek eseri, hatime bölümünden anlaşıldığına göre H.893 / M.1488'de telif ve asıl adı El-Melik-ül-Eşref Seyfettin El-Mahmûdî Ez-Zâhirî olan Memlûk sultanı Kayıtbay'a ithaf ettiği *Hikmet-nâme*'dir (Demirtaş, 1948-575):

HN 12688. Sekiz yüz toḡsan üçinde zamānuḡ

İrişdi ihtitāmı dāstānuḡ

Eserin tamamı 300 varak ve 13 000 beyitten oluşmaktadır:

HN 12677. Cevāhirler ki bunda nām olupdur

On üç bin beyt olup şekle gelüpdür.

Mesnevi tarzında, *mefâilün mefâilün feûlün* kalıbıyla yazılmış olan ansiklopedi tarzında bir eserdir (Özkan, 1995-379). Eserin adı yazmanın 1b numaralı varakında tezhipli bir yazıyla “*Kitābu Hikmet-nâme*” olarak tespit edilmiş, aynı zamanda 'Fî zıkrı ibtidâi'l-kitābı ve beyānu ismü'l-kitābı' başlığı altında ifade edilmiştir:

HN 274. Düzetdüm şâh adına hâmeyi ben

Pes itdüm naş-ı *Hikmet-nâme*'yi ben.

İbrâhim İbn Bâli'nin, kendi döneminin ve önceki dönemlerin klasik kaynaklarından alıntılarının yanı sıra, gördüklerine, duyduklarına da yer verdiği bu oldukça hacimli eseri, sırasıyla astronomi, melekler, doğadaki dört unsur, dağlar, denizler, adalar, ülkeler, şehir ve kasabalar, değerli taşlar, balıklar, nehirler, su kaynakları, insanın nitelikleri ve organları, meyve ve sebzeler, ağaçlar, çiçekler, böcekler, evcil ve yabanî hayvanlar, günler, aylar, mevsimler, Arap, Fars, Eski Yunan, Süryani tarihi, Türk ve genel İslam Tarihi (peygamberler, dört büyük halife, Mervanîler, Abbasîler, Emevîler, Fatimîler, Memlûkler vb.), tarihin seyrini değiştiren sultanlar, devlet adamları ve tarihî olaylar, dünya ve ahiret hayatı, kıyametin merhaleleri, Deccal, Dabbetü'l-arz, Mesih konularını içermektedir. Verdiği bütün bu bilgiler de ayetler, hadisler, hikmetli kıssalar, hikâyeler, latifeler ve sözlerle desteklenmiştir. *Hikmet-nâme*, bir dil yadigârı olmasının yanında, pek çok farklı bilgiyi ihtiva etmiş olması bakımından da üzerinde durulması gereken bir eserdir.

Öteden beri varlığı bilinen, yakın dönem inceleme ve araştırmalara kaynaklık etmekte olan *Hikmet-nâme* üzerinde, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından öğrencilere parça parça mezuniyet tezleri yaptırılmış⁵, nihayet aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bu çalışmalardan önce de eserin okunduğu, yerli ve yabancı bir kısım çalışmalara kaynaklık ettiği görülmüştür. Örneğin, Ferit Devellioğlu, *Hikmet-nâme*'yi madde başı yapmış ve şöyle anlatmıştır: “Antepî İbrâhim İbn Bâli'nin, hilkatten, tabiatten, peygamberler tarihinden ve uzun müddet gezip dolaştığı memleketlerin tarih ve coğrafyasından kısa kısa, doğup büyüdüğü Antep ile Mısır tarihinden nisbeten daha geniş bahseden manzum eseridir. [müellif, 13.000 beyti bulan bu güzel mesnevîsini 1487 (H. 893) yılında memleketinde bitirmiştir (Devellioğlu, 2007-369).” Devellioğlu'nun tespitleri doğru olmakla beraber, doğup büyüdüğü Antep'ten nispeten daha geniş bahsettiği ibaresi çok isabetli değildir. Çünkü Antep'i anlattığı 35 beyitlik kısım hariç, tespit ettiğimiz kadarıyla sadece iki yerde Antep adı geçmektedir:

HN 1798. O mülke şaydılar sermîn âni

Hem Anşâkiye şehri ' Ayn-tâb'ı

HN 12739. Tavattun itmiş-idüm Ayn-tâb'ı

Maķâm idinmiş-idüm ol me' âbi

Mustafa Özkan, İbrâhim Bâli'nin ansiklopedik mahiyetteki on üç bin beyitlik *Hikmet-nâme*'sini 15. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınmış eserlerden biri olarak zikreder (Özkan, 1995-37). Âgâh Sırrı Levend, bibliyografya kısmına “*Hikmet-nâme* - İbrâhim İbn Bâli: Yazma, (manzum, XV. asrın ikinci nısfında yazılmıştır.) Kayseri'de Fahri Bilge'nin kütüphanesinde.” notunu düşmüştür (Levend, 1943-

⁵ Detaylı bilgi için, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü'nde bulunan ve dönemin öğretim üyeleri Necmettin Hacıeminoğlu ve Saadettin Buluç tarafından yaptırılan mezuniyet tezlerine bakılabilir.

23). Yine, Âgâh Sırrı Levend, Türk edebiyatında yazılmış ansiklopedik eserleri sıralarken ‘*Hikmet-nâme*’yi ikinci sıraya koymaktadır (Levend, 1973-166). Köprülüzade Mehmed Fuad, E.J.Brill’s First Encyclopedia of İslam’daki “Osmanlı Türkçesi Edebiyatı” adlı makalesinde 15. yüzyılı anlatırken;

“Bu dönemde, Mısır ve Suriye’de kaleme alınmış birkaç Anadolu Türkçesi eseri vardır. Mısır’da Çerkes Memlûkleri, dil ve kültür bakımından Türk’tüler ve onların yönetimi altındayken Doğu ve Anadolu Türkçesinde eserler verdiler. Tarihçi Aynî’nin Kudurî Tercümesi ikinci kategoriye aittir. Diğer eserler arasında 883 (1488)’de İbrâhim İbn Bâli’nin manzum eseri Hikmet-nâme ki Ka’it Bey’e ithaf edilmiştir. Bir de Kansu Gurî’nin Şahnâme Tercümesinden oluşan Türkçe şiirleri 903 (1497) yılında Şerîf isimli bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Ayrıca Doğu Türkçesine ait olan bir diğer eser de, yukarıda bahsedilen İbrâhim İbn Bâli ile aynı kişi olduğu muhtemel olan Mehmed Bin Bâli tarafından Anadolu Türkçesine tercüme edilen Kitab-ı Güzîde’dır (Köprülüzade, 1987-947).” demektedir.

Abdülkerim Abdülkadiroğlu-Ayla Güçlü’ye göre “Ta’lik hattıyla yazılmış bu kitap 299 varaktan ibarettir. Eser, Kazvinî’nin Acâibü’l-Mahlukât adlı tercümesini andırmaktadır.”

“Ayas Tarihi’nde İbn Bâli’ye ait bir kayıt yoktur. Kayıtbay’ın devri de dâhil olmak üzere Mısır vak’alarını günü gününe tepit etmiş olmasına rağmen İbn Bâli hakkında bir bilgi vermemiştir. İbn Bâli’nin Beyzavî’ye bir hâşiyesi vardır. Ömer Nasuhi Bilmen’in Büyük Tefsir Tarihi adlı eserinde Beyzavî’nin pek çok hâşiyeleri liste halinde verilmiştir. Bunların dışında başka hâşiyelerin olduğu da ifade edilmektedir; fakat listede İbn Bâli’nin adı yoktur. Muhtemelen, isimlerinden söz edilmeyen hâşiyeler arasında bulunabilir. Eser, Bayezid Genel Kitaphâğı’nda kayıtlıdır (Abdülkadiroğlu, Güçlü, 2004-87,90).”

Şimşekler’e göre, Mevlana’nın mesnevisinin edebiyatımızdaki tesirinin tam yansımaları XIV. yüzyıldan itibaren görülmektedir (www.semazen.net). Bu dönemde yazılmış *Ferah-nâme*, *Gevher-nâme*, *Hurşid-nâme*, *Hikmet-nâme* gibi önemli eserlerin birçoğunda, Mevlana’ya methiyeler yer alır ve Mesnevi’den, özellikle hikâyelerinden izler taşır. Mevlana’nın mesnevisinde yer alan hikâyelerin bir kısmının Hikmet-nâme’de de bulunduğu doğrudur.⁶ Hz. Süleyman-Azrail hikâyesi bunlardan biridir:

- HK 980. Hikâyetdür ki der-devr-i Süleymân
Olur bir vaqt ‘Azrâyîl’e fermân
- HN 981. Meger kim şol fülân deryâ içinde
Fülân kimse filân ada içinde
- HN 982. İrişmişdür aña va’de Huda’dan
Dükendi kısmeti vech-i şerâdan
- HN 983. Fülân günde fülân sâ’at gidesin
Anuñ ol yirde rûhın kabz idesin
- HN 984. Huda emriyle ‘Azrâyîl me’zûn
Süleymân’uñ katına gelür ol gün
- HN 985. Meger kim görür ol ma’bûd-ı âdem
Süleymân’uñ yanında hâzır ol dem
- HN 986. Yolu bu’ d-ı mesâf-ile bu yire
Gelürdi altı aylık ol cezâire

⁶ Nezahat Öztekin’in Mevlana’nın Mesnevi’sindeki Hikâyelerin XIII.-XV. Yüzyıl Anadolu Mesnevilerine Etkisi adlı eserinde ve Emine Yeniterzi’nin “Klasik Türk Edebiyatı Ahlakî Mesnevilerinde Mevlana’dan İzler” isimli çalışmasında *Hikmet-nâme*’den söz edilmemiştir.

- HN 987. ' Acebledi bu ahvâli firişte
Süleymân' a didi hâli firişte
- HN 988. Meger şol kimse kim bunda gelüpdür
Cihânda ' ömri bir sâ' at Ʒalupdur
- HN 989. Firişte gitdi çün Ʒaldı Süleymân
Ol insâna hâber Ʒıldı Süleymân
- HN 990. Süleymân' dan işitdi bu maƷâli
TemelluƷ eyledi Ʒıldı su 'âli
- HN 991. Ki emr ide yile anı götüre
Varup Hind'üŋ denjizine yitüre
- HN 992. Ʒoya bir adada anı nihânî
Ölümden ola kim Ʒurtara cânı
- HN 993. Süleymân yile emr itdi götürdi
O demde didüŋi yire yitürdi
- HN 994. Varınca oraya ol kimse âhîr
Ʒatında oldı ' Azrâyîl hâzır
- HN 995. Ʒutup Ʒabz itdi anda rûhın anuŋ
Yitürdi yirine emrin Hıudâ' nuŋ
- HN 996. Süleymân' a gelüp Ʒıldı hikâyet
Fülân kimse ki bundaydı şu sâ' at
- HN 997. Fülân adada cânın almışam ben
Oradan toŋru bunda gelmişem ben
- HN 998. Ʒaçup Ʒurtıla şanurdi ölümden
Kim ola Ʒurtara cânın elümden

Uwe Blasing, “c'uc'ik: yeni yumurtadan çıkmış civciv. C'uc'ik, tabiat taklidi bir sözcük olduğu için Türkçede de bağımsız bir oluşumdan bahsedilebilir. Ancak kelimenin Ermeniceden geliyor olma ihtimaline işaret eden bir durum, bariz olarak Ermenice çučuk kelimesinden türeyen cücük, cucuk, cücek, çucuk, çüçük, çüçük gibi örneklerin, ağırlıklı olarak Ermeni etkisinin var olduğu düşünülen bölgelerde konuşulmasıdır. Daha önceye dayanan bir kanıtı (cücük) Antepli b. Bâli'nin 15. yüzyıl sonunda yazdığı *'Hikmet-nâme'* adlı ansiklopedik eserinde rastlanıyor.” demektedir (Blasing, 1992-148).

Zeki Velidi Togan, Fahri Bilge Kütüphanesi'nde bulunan 2500 kadar yazma ile ilgili verdiği bilgilerde, kırkbeşinci sırada *Hikmet-nâme*'yi zikreder: “*Hikmet-nâme*, telif ed(en) Antepli İbrâhim b. Bâli, Memlûk Kayıtbay namına Kutadgu vezninde yazılmış coğrafya ve tabii bilgilere ait eser, Fatih ve Bayezid II zamanı İstanbul'unun tavsifini de ihtiva eder (Togan, 1956-85).”

Ayrıca, özellikle Gaziantep'le ilgili bazı araştırmalarda da, İbrâhim İbn Bâli hakkında mahdut bilgiler verilmektedir. Örneğin, **M. Yahya Efe, Muallim Rifat'ın hayatını anlattığı yazısında, Ömer Asım Aksoy'la yaptığı bir mülakatı anlatır. Aksoy, kitabında yayınlaması için kendisine**

verdiği “Tarama Sözlüğü’nde Kilisli Rif’at Bilge” **başlıklı yazısında, Muallim Rif’at’ın taradığı 82 kitaptan birinin** *Hikmet-nâme* olduğundan bahseder (Efe, 2003-13).

2.1. Eserin İmlâsı ve Eserde Geçen Hayvan Adları

Osmanlı Devleti’nin yaşadığı her türlü siyasi ve toplumsal olay, devletin resmî dili olan Türkçeye de yansımıştır (Aydın, 2019-67). *Hikmet-nâme*, hacmi ve muhtevası bakımından yazıldığı dönemin tüm dil özelliklerini yansıtan bir eserdir. Eserin imlâsıyla ilgili söylenebilecek en net bilgi, bir imlâ birliğinden söz etmenin mümkün olmadığıdır. Öyle ki bazı kelimeler, aynı varakta; hatta bazen aynı satırda farklı şekillerde yazılmıştır. Ancak yazımdaki bu düzensizlik Türkçe kelime ve eklerde görülmekte, geleneksel imlâyaya uygun biçimde Arapça ve Farsça asıllı alıntı kelimeler aslına uygun olarak yazılmaktadır. Eser bu yönüyle Eski Anadolu Türkçesi devrinin yazım özelliklerini taşımaktadır.

Doktora çalışmamızda, eserin imlâ hususiyetleri geniş ölçüde ele alındığından burada eserde yer alan hayvan adları hakkında bilgi vermeyi uygun bulduk. Bunun en önemli nedenlerinden biri şudur: Şairin hayvanları vafettiği bölüm; konuyla ilgili hikâyeler, latifeler, nükteler vs. ile birlikte toplamda 1321 beyit tutmuştur. Hayvanların anlatıldığı bölümlerde çok daha fazla olmak kaydıyla eser boyunca hayvan hikâyelerine (hayvanların konuşturulduğu hikâye; fabl) yer verilmiştir. Konunun bu denli geniş şekilde ele alınması, o dönemde yazılan benzer kitapların geleneksel tarzını da ortaya koymaktadır. Örneğin Bekir Sarıkaya tarafından hazırlanıp yayımlanan “müellifi meçhul” bir *Tercüme-i Acâ’ibü’l-Mahlûkât*’ta hayvan adları *Hikmet-nâme*’ye benzeyen bir sistematik içinde alınmıştır. Esasında âlemdeki acayipliklerin belli başlı başlıklar altında anlatıldığı bu eserlere farklı isimler verilmiştir. Bu isimlerden en çok tutulana da “acâ’ibü’l-mahlûkât” ismi olmuştur. Bu isim daha sonraki dönemlerde yazılan eserlere de verilince bir edebî türe dönüşmüştür. Türün kütüphanelerde çok fazla nüshasının bulunması, geniş ve kısa özetlerle yazılmış olması, Türk kültüründe bu türe önem verildiğini gösterir. Bu türün ilk ve en mühim eserleri Ahmed et-Tûsî’nin Farsça olarak yazdığı *Acâ’ibü’l-Mahlûkât* ile Kazvîni’nin (ö. 682 / 1283) Arapça kaleme aldığı *Acâ’ibü’l-Mahlûkât* ve Garâ’ibü’l-Mevcudât adlı coğrafik ve kozmografik eseridir. Kazvîni’nin eseri, kendi türü içinde çok beğenilmiş, kısaltılarak veya aynen tercüme edilerek, bazen da ilavelerle İran ve Türk edebiyatlarına kazandırılmıştır (Kut, 2019-315).” İbrâhim İbn Bâli’nin eserini yazarken kendisinden önce yazılmış bulunan bu ve benzeri kaynaklardan haberdar olduğu bilinmektedir. Nitekim hayvanların da anlatıldığı başlıklar yine dönemin geleneksel tarzına uyularak Arapça yazılmıştır. Burada belirtilmesi gereken tespitlerden birisi de madde başlarındaki hayvan isimlerinde hiç Türkçe hayvan adına rastlanmamasıdır.

Literatüre baktığımızda hayvan adları üzerine çalışmaların yapıldığı ve yapılmaya da devam edildiği görülmektedir.⁷ Havada, karada, denizde, yer altında yaşamış ve yaşamakta olan türlü mahlûkatın; hatta hakikatte hiç yaşamadığı düşünülen efsânevî yaratıkların adlandırılması, isim bilimin (onomastik) bir parçası olarak kabul edilmektedir.

Hikmet-nâme’de, hayvan adlarıyla ilgili olarak söylenebilecek en dikkate değer bilgi, müellifin aynı hayvanın adını bazen Türkçe, Arapça ve Farsça şeklinde birlikte vermesidir (it, kelb, seg; mâr, yılan; dîlkü, rûbâh, sa’leb; har, eşek, merkeb, himâr; bağıl, ester (katır); zi’b, serhân, kurt vb.). Bunun başlıca

⁷ Bu konuda yapılmış çalışmalardan bazıları şunlardır: Muharrem ÖZDEN, “Eski Oğuz Türkçesinde Kullanılan Hayvan Adlarının Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Durumları”, *Türük*, 2020, S. 20, s. 44, 74. Muna YÜCEOL ÖZEZEN, “Türkçede Hayvan Adları 1: Türkçe Sözlük’teki Temel Sözlükbirimler Bağlamında Türkçenin Hayvan Evreni”, *Littera Turca*, 2021, S.4, s.1439-1475. Muna YÜCEOL ÖZEZEN, “Türkçede Hayvan Adları 2: Türkçe Sözlük’teki Temel Sözlükbirimler Bağlamında Hayvan Adlarının Yananlamsal-Çağrışımsal Göndermeleri”, *Littera Turca*, 2022, S.1, s.247-289. Levent DOĞAN, “Türk Kültüründe Hayvanlar ve Hayvan İsimleri”, *Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi*, 2001, S.12, s.615-659.

nedenleri, anlatımda yeknesaklıktan kurtulmak ve bazen vezin zaruretidir. Bir diğer nedeni ise Bâli'nin Arapçayı ve Farsçayı çok iyi bilmesidir.

Müellif, yılan bahsini anlattığı bölümün altında “El-Hikâye” başlığı ile şöyle bir hikâye anlatmaktadır:

- HN 7873. Hıkâyetdür meger bir rübâhla mâr
Meger bir devr olmuş ikisi yâr
- HN 7874. Ne kim bulursa dilkü çoğ eger kem
Yılan-ıla y' r-imiş böyle her dem
- HN 7875. Velî bulduğımı ol mâr-ı gümrâh
Y' r imiş d' mez imiş kanı rübâh
- HN 7876. Kaçır bir gün dilkü tutar yılanı
Başın hürd eyler ü öldürür anı
- HN 7877. Uzadur uzanınca râst mârı
Kişinüñ toğrı gerek d' di yârı
- HN 7878. N'iderem egri bügri yârı 'y mâr
Haķıķat şimdi olduñ toğrıca yâr

Yukarıdaki hikâye bize İbn Bâli'nin hayvanlarla ilgili basit, kuru kuruya bilgiler vermekle yetinmediğini, önceki kaynakların geleneksel yapısına uygun şekilde Türk-İslâm medeniyetinde, bazı hayvanların tabiatının insanoğluna teşbih edildiğini gösteren örnekler vermektedir. Örneğin katır (bağl, ester) hakkında bilgi verdikten sonra, “Fî Temsîli'l-Bağl” bölümünde söze şöyle başlar:

- HN 6614. Meger şol âdemî kim ola bed-aşl
Tabî' atda müşâbihdür aña bu bağl

İkliminden dolayı Antep ve çevresinde akreplerin bol olduğu ve Gaziantep akrepleri üzerine bilimsel çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmalardan birini gerçekleştirmiş bulunan Yağmur, çalışmada Gaziantep'te yayılış gösteren akrep türlerinin belirlendiğini ve bunların zoo-coğrafik dağılımlarının tespit edildiğini, bu amaçla bölgeden 04.05.2002 - 14.05.2005 tarihleri arasında yapılan 104 lokaliteden 273 örnek toplandığını belirtir. Çalışmalar sonunda, toplam 6 cinse ait 8 takson tespit edildiği bilgisini vermektedir (Yağmur, 2005-I). İbn Bâli, Dülük Baba türbesini anlatırken civarında hiç akrep bulunmadığını söyleyerek bir yandan onun ne kadar mübarek bir zat olduğunu dile getirmeye çalışır, bir yandan da Antep'te farklı türden akreplerin bulunduğuna işaret eder:

- HN 2796. Mübârek toprağında işit a' ceb
Kimesne görmemişdür cins-i 'akreb

Eserde Yer Alan Hayvan Adları

Müellif, eserinin bir bölümünde evcil ve yabanî hayvanlarla böcekler ve türlü haşeratı “Fî zikri'l-ḥayvânâti's-sâ'ire ve't-ṭâyire” ana başlığı altında ele almıştır. Biz de eserdeki yazılışa uyararak hayvan adları ve hayvanlarla ilgili kavramları alfabetik sırayla şöylece verdik:

2.1.1.1. Evcil Hayvanlar

- aġnām (Ar.): koyunlar 6748 (4)
at: at 12405 (14)
babbaġā (Ar.): papaġan 7500 (1)
baġl (Ar.): katır 6614 (2)
ba°īr (Ar.): erkek deve 6644 (1)
baġar (Ar.): sığır 6666 (3)
cedī < A. *cedy*: oġlak 8406 (1)
cemel (Ar.): erkek deve 6642 (1)
deve: deve 7195 (3)
dīk (Far.): horoz 7551 (1)
enük: et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, enik. 7869 (1)
esb (Far.): at 11479 (1)
ester (Far.): katır 6612 (2)
feres (Ar.): at, beygir 66050 (2)
ġanem (Ar.): koyun 6736 (3)
ġāv (Far.): öküz, sığır 6678 (1)
ġūs fend (Far.): koyun 6740 (3)
ġūrbe (Far.): kedi 7040 (3)
ġamel (Ar.): kuzu 8364 (1)
ġar (Far.): eşek 6415 (9)
ġayl (Ar.): at 6592 (1)
ġimār (Ar.): erkek eşek 6611 (2)
ġirrāt (Ar.): kediler 7084 (1)
ġirre (Ar.): dişi kedi 7044 (1)
ġurūs (Far.): horoz 6869 (3)
ġuyūl (Ar.): atlar 6628(1)
inek: inek 6701 (2)
it: köpek 6752 (2)
kelb (Ar.): köpek 6843 (4)
kıtāt (Ar.): kediler 7034 (1)
kıtī (Ar.): kedi 7031 (1)
koç: koç 8181 (2)
koyun: koyun 6743 (3)
kuzı: bkz. *ķuzu* 6738 (1)
kuzu: kuzu 9674 (1)

- mâkiyân (Far.): tavuk 7194 (1)
ma'z (Ar.): keçi 6858 (1)
merkeb (Ar.): eşek 8298 (4)
miş (Far.): koyun 6878 (1)
naḥl (Ar.): arı, bal arısı 7627 (6)
ne'âme (Ar.): deve kuşu 7200 (2)
nüḥûl (Ar.): arılar, bal arıları 7629 (1)
öküz: öküz 6667(2)
peçe (Far.): hayvan yavrusu 6669 (1)
seg (Far.): köpek 9292 (1)
segân (Far.): köpekler 6859 (1)
sevr (Ar.): öküz, boğa 6673 (2)
sinnevr (Ar.): kedi 7030 (1)
tavuk: tavuk 7554 (2)
tūtî (Far.): dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş 7504 (6)
üştür (Ar.): deve 6637 (6)

2.1.1.2. Yabanî Hayvanlar ve Böcekler

- âhû (Far.): ceylan, karaca, ahu 6682 (6)
'aḳ' aḳ (Ar.): saksagan 7328 (5)
'aḳreb (Ar.): zehirli ve tehlikeli hayvancık. 6354 (5)
'anḳâ (Ar.): ismi olup cismi olmayan kuş, zümrüdüanka kuşu. 7072 (11)
'ankebût (Ar.): örümcek 7761 (2)
'anâdil (Ar.): bülbüller 7959 (2)
'andelîb (Ar.): bülbül 6554 (2)
arşlan: aslan 6767 (2)
arî: bal va bal mumu yapan böcek. 6587 (4)
'asâfir (Ar.): serçe kuşları 7367 (1)
aşfûr (Ar.): serçe; serçeye benzer bir kuş; Lat.: passer domesticus 7565 (8)
aşlan: aslan bkz. arşlan 6771 (25)
'aṭyâr (Ar.): kuşlar 6663 (9)
ayû: ayı 6946 (4)
balıḳ: balık 9276 (2)
ba'üz (Ar.): sivrisinek 8205 (2)
ba'üzât (Ar.): sivrisinekler 7306 (1)
bayguş: bkz. baykuş 11002 (1)
baykuş: gece kuşu, baykuş 7238 (2)

- bayrık: doğan ve şahin kuşlarının bir çeşidi 7214 (1)
- bâz (Ar.): doğan, şahin 7223 (9)
- behâyim (Ar.): dört ayaklı hayvanlar. 6944 (3)
- belâbil (Ar.): bülbüller 9928 (1)
- bûm (Far.): baykuş 7236 (8)
- bülbül (Ar.): meşhur, sesi güzel kuş, bülbül 6510 (12)
- cerâd (Ar.): çekirge 7492 (3)
- cu'1 (Ar.): bokböceğinin, mayıs böceğinin irisi 7801 (1), 7802 (1)
- cûlâh (Far.): örümcek 7751 (1)
- çetük (Far.): serçe kuşu 6655 (2)
- dîdân (Far.): kurtçuklar, ufak solucanlar 7280(1)
- dîlkü: tilki 6800 (5)
- dûd (Ar.): kurt, böcek 7634 (5)
- düdi'l-kozz (A.i.t.): ceviz kurdu 7677 (2)
- dübb (Ar.): ayı 6940 (1)
- dübbe (Ar.): dişi ayı 6946 (1)
- ebâbîl (Ar.): dağ kırlangıcı 8083 (1)
- ef'î (Ar.): engerek yılanı 9289 (3)
- ejdehâ (Far.): yılan, ejderha 7868 (2)
- enük: et yiyen dört ayaklı hayvanların yavrusu, enik 7869 (1)
- erneb (Ar.): tavşan 6758
- esed (Ar.): aslan 6763 (2)
- fâhite (Ar.): yabani güvercin, üveyik 7536 (3)
- fâr (Ar.): bkz. *fâre* 6907 (3)
- fâre (Ar.): sıçan, fare 7608 (1)
- fîl (Ar.): büyük hayvan, fil 6665 (2)
- ğazâl (Far.): ceylan 10787 (2)
- ğaçanfer (Ar.): iri aslan 6868 (2)
- gergeden < F. *kergeden*: sıcak ülkelerde yaşayan, burnunun üstünde bir veya iki boynuzu bulunan, kalın derili, saldırgan bir hayvan 6656 (1)
- ğîrbân (Ar.): kargalar 8348 (1)
- gögerçin: güvercin 11523 (1)
- ğurâb (Ar.): karga 7306 (5)
- ğurâbü'l-a' ver (Ar.): tek gözlü, bir gözü kör karga 7302 (1)
- ğurâbü'l-beyn (Ar.): alakarga 7312 (1)
- ğurâbü'l-leyl (Ar.): gece kargası 7239 (1)
- gügüm (küküm Ar.): çokça öten bir kuş. 7366 (1)

- harceng < F. *harçeng*: yengeç 8381 (1)
hargûş (Far.): tavşan *krş.*: *erneb* 6759 (2)
hayye(t) (Ar.): yılan 7853 (2)
hemec (Ar.): sivrisineğe benzeyen bir böcekçik 6568 (1)
hinzîr (Ar.): domuz 7895 (3)
hunfesâ (Ar.): mayıs böceği 7801 (1)
huffâş : (Ar.): yarasa kuşu 7604 (2)
hüdhüd (Ar.): çavuşkuşu, ibibik 7477 (3)
hümâ (Ar.): devlet kuşu 8815 (2)
kaplan: kaplan 6899 (6)
karakuş: kartal türünden karakuşlara verilen ad 10900 (1)
karğa: karga 7302 (7)
karınca: karınca 7704 (5)
kâz: evcil ve yabanî türleri bulunan büyük su kuşu 9456(1)
kebüter (Far.): güvercin 12561 (1)
kej-düm (Far.): akrep 7827 (4)
kerkes (Ar.): akbaba 7282 (5)
kırd (Ar.): maymun 6979 (1)
kırlağuç: kırlangıç 7566 (1)
kurd: bkz. *kurt* 6810 (10)
kurt: kurt 6803 (1)
kuş: kuş 6407 (34)
kükü (Ar.): bir çeşit kuş 7530 (1)
kürk (Far.): kurt 9458 (1)
mâr (Far.): yılan 6402 (12)
maymûn < A. *meymûn*: maymun 6963 (3)
meges (Far.): sinek 7675 (2)
melâh (Far.): çekirge 10417 (2)
meleki'l-ğazîn (A.i.t.): efsânevî bir kuş. Akar suyun başında durup sadece seyreden ve sonunda susuzluktan ölen bir kuş. 7391 (2)
merkeb (Ar.): eşek 8298 (4)
mûr (Far.): karınca 7706 (3)
mürğ (Far.): kuş 6399 (7)
mürğân (Far.): kuşlar 7095 (3)
mûş (Far.): fare 6908 (3)
nahl (Ar.): arı, bal arısı 7627 (6)
neheng (Far.): timsah 11988 (1)

- neml (Ar.): karınca 7331 (3)
nesnâs (Ar.): goril, şempanze, orangutan gibibüyük maymun cinslerinin ortak adı 6989 (4)
nesr (Ar.): 1. akbaba 7285, 2. kartal 9143 (1)
nimr (Ar.): kaplan 6900 (2)
nüķûl (Ar.): arılar, bal arıları 7629 (1)
örümcek: örümcek 7751 (3)
peçe (Far.): hayvan yavrusu 6669 (1)
peleng (Far.): panter 6925 (1)
peşşe (Far.): sivrisinek 8417 (1)
şakanķur (Ar.): Mısır' da yaşanan kum kertenkelesi 7879 (3)
şac' leb (Ar.): tilki 6799 (1)
semek (Ar.): balık 8077 (1)
semender (Ar.): kurbağagillerin kuyruklu takımından bir hayvan 7415 (2)
serçe: küçük bir kuş, serçe 7427 (3)
serhân (Ar.): kurt 6858 (1)
şıçan: sıçan, fare 6910 (1)
sibâc' (Ar.): yırtıcı hayvanlar 6863 (3)
sîmurğ (Far.): masal kuşu, anka 7093 (1)
sinbâd (Ar.): öküzden büyük, filden küçük bir hayvan 6666 (1)
siņek: sinek 7760 (1)
sinnevr (Ar.): kedi 7030 (1)
şuc' bân (Ar.): büyük yılan, ejderha 7465 (1)
şâh-bâz (Far.): bir cins iri ve beyaz doğan 11522 (1)
şâhîn (Far.): şahin, doğan 7224 (2)
şebek (Ar.): kıç kırmızı, tüysüz bir çeşit maymun 7770 (1)
şeb-tâb (Far.): ateş böceği 7399 (2)
şîr (Far.): aslan 6704 (11)
tavşan: tavşan 6760 (11)
tavus (Ar.): tavus kuşu 6583 (5)
tayr (Ar.):kuş 6530 (25)
tîhû (Far.): çil kuşu 11545 (1)
tilkü: bkz. *dilkü* 6806 (1)
timsâh (Ar.): timsah 8278 (1)
turna: turna kuşu 7344 (1)
tûfî (Far.): dudu, papağan cinsinden taklit yapan bir kuş 7504 (6)
tuyûr (Ar.): kuşlar 7160 (7)
uc'âb (Ar.): karakuş, kartal, tavşancıl kuşu 8895 (1)

- uyāce (Ar.): sivrisinek 7784 (2)
vuḥūṣ (Ar.): yabani hayvanlar 8413 (1)
yabānī (Far.): vahşi, yabani hayvan 7882 (1)
yılan: yılan 7535 (3)
zāg (Far.): karga 7317 (2)
zi'ḥ (Ar.): kurt, canavar 6849 (2)
zayḡam (Ar.): aslan 7037 (2)
zünbūr (Ar.): eşek arısı 7400 (1)

Yazar, hayvanları anlattığı bölümün sonundaki “Fi muḫūli’ş-şā’ir” adlı kısımda şunları söyler:

- HN 7887. Bu ḥayvānātı ki vaṣf eylemişem
Elümden geldügince söylemişem
HN 7888. Velī biñde biri söylenmemişdür
Azında çoḡı vaṣf eylememişdür

Müellifin bu sözleri, hayvan adlarıyla ilgili çalışmaların daha o zamanlarda da yeterli olmadığını, hem kendi döneminde hem de kendisinden önceki ve sonraki devirlerde hayvan adları üzerinde çalışmaların devam edeceğini veya devam etmesi gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir.

3. Sonuç

İbrâhim İbn Bâli, çok büyük bir mesnevi yazacak kadar başarılı bir şair; dil, tarih, biyoloji, tıp, coğrafya vb. alanlarda bilgi sahibi olduğu anlaşılan; bilhassa Türk-İslam tarihine vâkıf bir âlim ve elçilik gibi üst bir makama gelebilmiş bir siyasetçi, bir devlet adamıdır. O, zamanındaki çeşitli bilim dallarına ait bilgileri, İslami unsurları, inanışları, efsaneleri, hayvanlar âlemini ve bunlarla ilgili çok sayıda bilgiyi açık ve anlaşılır bir üslupla ansiklopedik nitelikli eserinde toplamamış, anlattıklarını çok sayıda hikâye ve nükteyle zenginleştirmiştir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda kendisinin, Memlûk Sultânı Kayıtbay tarafından II. Bâyezîd'e elçi olarak gönderilmeye değer bulunması tesadüfi değildir. Nitekim bunun; şairin tarih, din, astronomi, hayvanbilimi, botanik, tıp, coğrafya gibi farklı konularda bilgi sahibi bir kişi olmasından kaynaklandığını kaleme aldığı eser de ortaya koymaktadır.

Eserde sadece hayvanların ve türlü haşeratın zikredildiği bölümün konuyla ilgili hikâye, latife, nükte vs. ile birlikte 1321 beyit tutması bizi eserdeki hayvan adları üzerine çalışmaya sevk etti. Müellif, adını bildiği, duyduğu, okuduğu her hayvanı bildiği tüm isimleriyle birlikte nakletmeye gayret etmiştir.

Başlıklarda verilen hayvan adlarının yalnızca Arapça ve Farsça olması, açıklama kısımlarında ise bazen Türkçe ada hiç yer verilmemesi (örneğin katır) dikkat çekmektedir. Bu da dönemin söz varlığı hakkında bize çok değerli bilgiler ve ipuçları vermektedir.

Hikmet-nâme; Eski Anadolu Türkçesi devresinin bittiği, klasik Osmanlı Türkçesi devresinin başladığı 15. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan, her iki dönemin dil özelliklerini bünyesinde barındıran, bu yönüyle dil çalışmalarına kaynaklık eden, içeriği ile de geniş yelpazede pek çok bilgiyi barındıran bir

eserdir. Türk dili ve Türk-İslam kültürü zaviyesinden bakıldığında ansiklopedik niteliğindeki *Hikmet-nâme'nin* bir hazine olduğu, dil ve kültür başta olmak üzere pek çok farklı alanda çalışmaların yapılabileceği büyük bir kaynak olarak elimizde bulunduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Abdülkadiroğlu, A.-Güçlü, A. (2004). *Gazi Antep Meşhurları*, Anıl Matbaası, s.87-90. Ankara.
- Akün, Ö. F. (1994). "Divan Edebiyatı" İslam Ansiklopedisi, cilt 9, s. 396, İstanbul.
- Altun, M. (2003). İbrâhim İbn Bâli'nin Hikmet-nâmesi (1b-149a), İ.Ü. nüshası, Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin, İstanbul, (Basılmamış doktora tezi).
- Aydın, E.(2019). 17. Yüzyılda Yazılan Bir Siyasetname Metni: Hilyetü'l-Mülûk, Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi, 5(10), 266-274.
- Blasing, U. (1992). *Armenisches Lehngut im Türkeitürkischen am Beispiel von Hemşin*, s.148, Amsterdam.
- Çam, N. (199), "Gaziantep-Mimari" İslam Ansiklopedisi, cilt 13, s. 474, İstanbul.
- Demirtaş, F. (1948). "Osmanlı Devrinde Anadolu'da Kayılar", Belleten, c.XII, s. 575-615, Ankara.
- Devellioğlu, F. (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, s.369, Ankara.
- Efe, M. Y. (2003), *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, Kilis Yardımlaşma Derneği Yayını, II. Baskı, Ankara.
- Esir, H. A. (2008). "İbrâhim İbn Bâli'nin Hikmet-nâme'sinde İstanbul", I. Uluslararası Edebiyatımızda İstanbul Sempozyumu, Beykent Üniversitesi, İstanbul.
- Güzelbey, Cemil Cahit (1990), *Gaziantep Evliyalari*, İslamî Hizmetler Vakfı Yayını, s.43
- LEVEND, Âgâh Sırrı (1943). *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler-Mazmunlar ve Mefhumlar*, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- Levend, Â. S. (1973). *Türk Edebiyatı Tarihi*, , TTK Yayını, s. 166, İstanbul.
- Kut, Günay (2019), "Acâibü'l-mahlûkât", DİA, I, s. 315-317, İstanbul.
- Kutlar, O.- Sabiha F. (2020). <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ibni-bli-İbrâhim-bin-bali-bali> (erişim tarihi, 17.04.2024).
- Özdeğer, H. (1988). *Onaltıncı Asırda Ayıntap Livası*, İ.Ü. İktisat Fak. Yayını, İstanbul.
- Özkan, M. (1995). *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, Filiz Kitabevi, s.37, 70, İstanbul.
- Özkan, M. (1997). *Tarih İçinde Türk Dili*, , Filiz Kitabevi, s.89, İstanbul.
- Şeylan, A. (2003). İbrâhim İbn Bâli, *Hikmet-nâme* (149b-300a), İ.Ü. nüshası, Metin-İnceleme-Sözlük-Dizin, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul.
- Sarıkaya, B. (2019). *Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât (İnceleme-Metin-Dizin)*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayını, İstanbul.
- Şimşekler, N., "Türk Kültürü, Edebiyatı ve Sanatında Mevlana ve Mevlevilik", http://www.semazen.net/news_detail.php?id=288 (erişim tarihi: 06.03.2023).
- Togan, Z. V. (1957). "Türkiye Kütüphanelerindeki Bazı Yazmalar", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, cilt II- 1956-, s. 85, İstanbul.
- Yağmur, E. A. (2005). *Gaziantep Akrepleri ve Zoocoğrafik Dağılımları*, G.Ü. Yayını, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gaziantep.
- Yakar, H. İ. (2000). "Gazi Antepî Divan Şairleri", Osmanlı Döneminde Gazinatep Sempozyumu, Editör: Yusuf Küçükdağ, s. 153, Gaziantep.
- Yazar, S. (2006). "İbrâhim İbn Bâli'nin Hikmetnâmesi'nde Gaziantep" VII. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Gaziantep.
- Yeniterzi, E. (2007). "Klasik Türk Edebiyatı Ahlaki Mesnevilerinde Mevlana'dan İzler", SÜMAM Yayınları I, Bildiri Serisi I, Konya.
- <http://www.geziturkiye.com/html/gezimap2.asp?id=GD270000> (20.02.2023 tarihinde görüldü).